

TECRİD

TECRİD
(التجريد)

Kulun Hakk'ın dışındaki
her şeyden sıyrılması,
Hakk'ın birliğini
her şeyden soyutlaması anlamında
tasavvuf terimi.

Sözlükte “soymak, soyutlamak, ayrı tutmak, temizlemek” anlamındaki **tecrîd** kelimesi tasavvufta “kalbin veya Hakk'ın mâsivâdan soyutlanması” mânâsında kullanılır. İlk dönemlerde terime genelde “sâlikin, kalbini Hakk'ın dışındaki her şeyden arındırması, kalbin tecrîdi” anlamı verilmiştir. Muhakkik dönemi sûfilerinde tecrîd tevhidin ileri bir mertebesi şeklinde ele alınmış, “Hakk'ın bütün fiil ve sıfatlarından, oluş âlemindeki tecelli ve hükümlerinden soyutlanıp zâtî tevhidle tevhid ve müşahede edilmesi” biçiminde tanımlanmıştır. Buna tevhidde tecrîd anlayışı denir. Tecrîd kelimesi “tefrîd, tebettül, inkîta, halvet, tasfiye” gibi terimlerle yakından ilişkilidir.

Kur'an-ı Kerim'de tecrîd kelimesi geçmemekle birlikte sûfler çeşitli âyetlerde, ayrıca hadislerde peygamberlerin tecrîd mertebesinde bulunduğuna işaret edildiğini söylemişlerdir. Onlara göre, “Âlemlerin rabbi dışında onlar benim düşmanımdır” diyen Hz. İbrâhim'in (eş-Şuarâ 26/77), “Hemen pabuçlarını çıkar! Çünkü sen kutsal vadi Tuvâ'dasın” âyetiyle Hz. Mûsâ'nın (Tâhâ 20/12), “O kadar ki iki yay arası kadar, hatta daha da yakın oldu” hitabına mazhar olan Hz. Peygamber'in (en-Necm 53/9) tecrîd makamında bulunduğu belirtilmektedir. Resûl-i Ekrem de, “Sizin dünyanızdan bana kadın, namaz ve güzel koku olmak üzere üç şey sevdirdi” (Nesâî, ‘İşretü'n-nisâ’, 1) hadisinde “sizin dünyanız” ifadesiyle ve “Benim Allah ile öyle bir vakit var ki oraya ne bir mukarreb melek ne de mürsel bir nebî sığar” (Aclûnî, II, 173-174) sözüyle bu mertebeye işaret etmiştir. Abdürrezzâk el-Kâşânî, “Rabbinin ismini zikret ve bütün varlığına O'na yönel!” âyetindeki (el-Müzzemmil 73/8) “yönel” (tebettel), emrinin kayıtsız şartsız bir tecrîde davet sayıldığını ve tecrîdin insanlardan bir beklenti içinde olmama (avamın tebettülü), nefsin yöneldiği şeyleri düşünmekten uzaklaşma (müridin tebettülü), Hak'tan başka her şeyden soyutlanma (vâsılın tebettülü) şeklinde derecelendiğini kaydeder (Tasavvuf Sözlüğü, s. 118-119).

Tecrîd kavramından ilk bahseden sûflerden olan Cüneyd-i Bağdâdî'ye göre tec-

rîd bir kimsenin zâhiri Hakk'a yüz çevirmekten ya da dünyevî şeylerden, bâtını Hakk'a itirazdan uzak olmasıdır (Ferîdüddin Attâr, s. 412). Serrâc'a göre tecrîd kulun kalbinin beşerî bulanıklıktan arınıp ilâhî müşahedelerle başbaşa kalmasıdır (el-Lüma', s. 341). Kelâbâzî ve Şehâbeddin es-Sühreverdî'nin tarifleri Cüneyd'inkine benzer. Kelâbâzî'ye göre tecrîd kulun zâhîrinin mal ve dünyevî menfaatlerden (a'râz), bâtınının karşılık bekleme düşüncesinden (ivaz) arınmasıdır. Kul dünya nimetlerinden faydalanmayı terkettiğinden ne dünya ne de âhirette herhangi bir karşılık beklentisi içine girmez; Hakk'ın dışında bir maksat düşünmeyeceğinden hal makamlarına da nazar etmez (Taarruf, s. 167). Sühreverdî bu durumu sâlikin, üzerindeki nimetlerde Hakk'ı görerek O'nda müstağrak olması şeklinde açıklar (Avârif, s. 654-655). Buna göre tecrîdin sonunda fenâ ve istiğrak haline ulaşılır.

İlk dönem tasavvuf eserlerinde tecrîd ve **tefrîd** birlikte kullanılmış, tevhidin farklı aşamaları olarak tecrîd tefrîdin bir alt derecesi kabul edilmiştir. Sözlükte “yalnız kalmak, tek olmak” anlamına gelen tefrîdi Serrâc “kulun kendi yaptığını görmeden tevhidde yalnız başına kalması, tek olması; ferdâniyyet hakikatleriyle kadim olan Allah'ın birleşmesinde tek kalması” şeklinde tarif etmiştir. Bazı sûfler müminler içinde muvahhidlerin çok, ancak muvahhidler içinde müferridlerin az olduğunu söylemiştir. Hallâc-ı Mansûr'un son sözü, “Vecd sahibine vâhidi tefrîd yeterlidir” cümlesidir (el-Lüma', s. 341). Kelâbâzî'ye göre tecrîd sâlikin hiçbir şeye mâlik bulunmaması, tefrîd hiçbir şeyin sâliki hükmü altına almamasıdır. Buna göre Cüneyd-i Bağdâdî'nin tarifi iki kısımda değerlendirilerek tecrîd zâhirî alâkalardan, tefrîd bâtınî alâkalardan uzaklaşmak; tecrîd halktan, tefrîd benlikten ilgiyi kesmek şeklinde ifade edilmiştir (Taarruf, s. 168; Sühreverdî, s. 655). Amr b. Osman el-Mekkî ancak tek olan kimsenin tek olan Allah'ı tefrîd edebileceğini söyler. Öte yandan sâlikin vecde gelip kendinden geçmek suretiyle fert haline gelebileceği, bu durumda iken belâyı hissetmeyeceği kaydedilmiştir. Fenâ haline ulaşarak nefinden kurtulan sâlik hakiki mânâsıyla müctebâ, mukarreb ve ferttir ve Hakk'a sadece o sahiptir. Allah tarafından seçilmiş, kendisine yaklaştırılmış ve gerçeğe âşina kılınmıştır (Kelâbâzî, s. 168). İlk dönem sûflerine göre tecrîd kulun Hakk'ı görünen her şeyden, tefrîd görünmeyen her şeyden ve nisbetler-

den soyutlamasıdır. Böylece Hak zâtına ait mutlak vahdeti üzere bâki kalmaktadır. Bu tür bir tevhid anlayışına ulaşabilmek için en başta tecrîd ve tefrîd ehli olmak gerekir. Nitekim Hallâc, “Tevhidde ilk adım tefrîdin fenâsıdır”; Cüneyd, “Tevhid kadîmi hâdisten ifrâd etmektir” sözleriyle buna işaret eder.

Herevî'ye göre tecrîd ve tefrîd sülûkün nihayetindeki makamlardır. Vücûd makamından sonra gelen tecrîd (97. makam) müşahede edenin müşahede ettiği şeyden gaybetidir. Afîfüddin et-Tilimsânî'ye göre bu tür tecrîdin üç derecesi vardır. Birincisi keşfin sonradan kazanılan bilgi şaibesinden arındırılarak mücerret halde bırakılması, ikincisi cem' ve fenâ halinde bütün zâhirî ilimlerin, alâmet ve eserlerin silinmesi, üçüncüsü tecrîd makamının müşahede edilmesinin terkidir (Şerhu Menâzili's-sâ'irîn, II, 589). Kâşânî'ye göre tecrîdin başlangıcı, sâlikin ilâhî emirlere muhalefet etmekten ve nefsanî lezzetlere yönelmekten uzaklaşmasıdır; nihayeti ise tecrîd makamını müşahede etmeyi terketmesi, yani tecrîdi tecrîd etmesidir. Herevî tecrîdin bir üst mertebesi olan tefrîde (98. makam), “Allah'ın apaçık bir gerçek olduğunu bileceklerdir” âyetiyle (en-Nûr 24/25) işaret edildiğini söyler. Ona göre tefrîd sırf Hakk'a, Hak'la ve Hak'tan işaret etmektir. Zünnûn el-Misrî sâlike düşen şeyin mârifetini gizli tutması olduğunu; kendisinin tevhid, tefrîd, tecrîd, te'yidde yetmiş yıl yürüdüğünü ve hepsinde zandan başka bir şey elde edemediğini söyler (Ferîdüddin Attâr, s. 169).

Tecrîd ve tefrîd Muhyiddin İbnü'l-Arabî'den itibaren vahdet-i vücûd bağlamında açıklanmıştır. İbnü'l-Arabî tecrîdi “kalp ve sırdan mâsivânın ve kevn âleminin uzaklaştırılması”, tefrîdi “kişinin kendisiyle beraber olduğu halde Hak ile başbaşa kalması” şeklinde tarif etmiştir (İşlâhâtü's-şûfiyye, s. 534). Abdürrezzâk el-Kâşânî, Letâ'ifü'l-a'lâm'ında İbnü'l-Arabî'nin tanımlarını benimsemekle birlikte varlıktaki tecrîdin üç mertebe (fiilî, sıfatî, zâtî) kaydettiğini söyler. Bu mertebelerin ilki varlıkta başka fâil görmeksizin bütün fiilleri Hakk'a ait bilmektir. İkinci mertebe sıfatların Hakk'a izâfe edilmesidir. Tecrîd mertebelerinin en üstünü olan zâtî tecrîd Hakk'ın zâtından başka bir şey görmemektir. Kâşânî'ye göre tecrîdde müşahede söz konusu iken tefrîdde müşahede yoktur. Zira müşahede müşahede edenle müşahede edileni gerektirdiği için Hakk'ın ferdâniyyetiyle çelişir. Tefrîd mertebesindeki in-

san müşahedesinden fâni olur. Bu mer-tebeyi anlamak güçtür, ancak tadilabilir. Rûzbihân-ı Bakî'ye göre tecrîd muvahhidin Allah dışındaki her şeyi terk ederek Allah'a yönelmesidir; fakat Bakî tecrîdin talep edilmeyeceğini söyler. Nefsin Allah'ta fâni olması tam tecriddir. Zira nefsin Allah'ın bekâsiyla bâki olmayı istemesi Allah'a yönelik tecrîd fiilini gerçekleştirmez. Rûzbihân-ı Bakî'ye göre, "Allah de, sonra onları bırak" âyeti (el-En'âm 6/91) tecrîde işaret eder. Tefrîd tevhid ve tecrîdden daha latif bir makamdır (*Meşrebü'l-ervâh*, s. 196-197). Ahmed el-Gazzâlî, *et-Tecrîd fî kelime'ti't-tevhîd* adlı eserinde tasavvuf tarihinde tevhidde tecrîd anlayışından bahseden öncülerden biri olmuştur. İsmâil Hakkı Bursevî Bakî'nin tevhid, tecrîd, tefrîd sınıflandırmasını benimser. Bütün taayyün ve izâfetlerin ortadan kaldırılarak Hakk'ın birliğine ulaşmak tecrîddir. Tefrîd ise varlıkta herhangi bir çokluk görmeme halidir. Bu hal âriflere ait olup Hakk'ın zâtında fenâ bulmayı gerektirir. Bursevî'ye göre Hakk'ı mutlak zâtî birliğiyle (ahadiyyet) idrak etmek tefrîddir ki, "Önde olanlar onlar öncülerdir, onlar yakınlaştırılmış olanlardır" âyetinde (el-Vâkıa 56/10-11) tefrîd ehline işaret edilmiştir.

Tecrîd ve mücerretlik ayrıca "bekârlık" anlamında bir seyrü sülûk terimi olarak kullanılmıştır. Hücvîri'ye göre tecrîdde ve tezvîcde iki sakınca vardır. Tecrîddeki sakıncalar, sünneti terketmekle bedende ve kalpte şehveti beslemeyip harama düşme tehlikesine mâruz kalmaktır. Tezvîcdeki sakıncalar ise gönlü Hak'tan başkasıyla, bedeni de nefsin hazzı ile meşgul etmektir. Bunlardan ancak uzlet ve sohbetle kurtulmak mümkündür. Halk ile sohbeti tercih edene evlilik şarttır. Halktan uzaklaşıp uzleti tercih eden için bekârlık bir ziyettir (*Keşfü'l-mahcûb*, s. 511; ayrıca bk. MÜCERRED).

BİBLİYOGRAFYA :

Tehânevî, *Keşşâf* (Dahrûc), I, 382; Serrâc, *el-Lüma'*: *İslâm Tasavvufu* (trc. H. Kâmil Yılmaz), İstanbul 1996, s. 341; Kelâbâzî, *Taaruf* (Uludağ), s. 167-169; Hücvîri, *Keşfü'l-mahcûb* (Uludağ), s. 414-415, 511; Abdullah Herevî, *Menâzilü's-Sâirîn: Tasavvufta Yüz Basamak* (trc. Abdurrezzak Tek), Bursa 2008, s. 145-146, 310-311, 589; Bakî, *Meşrebü'l-ervâh* (nşr. Nazif M. Hoca), İstanbul 1974, s. 196-197; Ferîdüddin Attâr, *Tezkiretü'l-evliya* (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul 2005, s. 169, 412; Sühreverdi, *Avârif*, s. 654-655; Muhyiddin İbnü'l-Arabî, *İştîlâhâtü's-şüfiyye* (*Resâ'ilü İbnü'l-Arabî* içinde), Beyrut 1997, s. 534; Affüddin et-Tilimsânî, *Şerhu Menâzilü's-sâ'irîn* (nşr. Abdülhâfız Mansûr), Tunus 1989, II, 589-593; Abdürrezzâk el-Kâşânî, *Şerhu Menâzilü's-sâ'irîn* (nşr. Ali Şirvânî), Tahran 1373 hş., s. 314-317; a.m.f.,

Tasavvuf Sözlüğü (trc. Ekrem Demirli), İstanbul 2004, s. 48-49, 113, 118-119, 129, 144-145; İbnü'l-Hatîb, *Ravzatü't-ta'rif* (nşr. Abdülkâdir Ahmed Atâ), Kahire 1968, s. 497; İsmâil Rusûhî Ankaravî, *Minhâcü'l-fukarâ: Mevlevî Âdâb ve Erkânı*, *Tasavvuf İstılahları* (haz. Safi Arpaguş), İstanbul 2008, s. 218; Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, Kahire 1351, II, 173-174; Seyyid Mustafa Râsim Efendi, *Tasavvuf Sözlüğü: İstılahât-ı İnsân-ı Kâmil* (haz. İhsan Kara), İstanbul 2008, s. 326-327; Seyyid Sâdık-ı Güherîrî, *Şerh-i İştılahât-ı Tasavvuf*, Tahran 1368 hş., s. 9-20; Hasan Seyyid Arab, "Tecrîd", *Dânişnâme-i Cihân-ı İslâm*, Tahran 1380/2002, VI, 575-577; a.m.f., "Tefrîd", a.e., Tahran 1382/2003, VII, 617-618.

SEMİH CEYHAN

TECRİD

(التجريد)

Bir eserin belli bir usule göre kısaltılması ve bu şekilde kısaltılan eserlerin ortak adı.

Sözlükte "soymak, kazımak" anlamındaki *cerd* kökünden türeyen *tecrîd* "soymak, sıyırmak" demektir. Bir kitabı veya mushafı *tecrîd* etmek "kitabın aslından olmayan nokta, hareke, ilâve ve açıklamaları çıkarmak" anlamında olup Abdullah b. Mes'ûd'un, "Kur'ân'ı *tecrîd* ediniz" sözünde kelime bu mânada kullanılmıştır (*Lisânü'l-'Arab*, "crd" md.). *Tecrîd* terim olarak belli bir eserdeki isnad, hâşiye, delil vb. unsurların ayıklanarak esas metnin ortaya çıkarılmasını ifade eder (*el-Ğâmüsü'l-İslâmî*, I, 442-443). Ancak bu adı taşıyan eserlere bakıldığında *tecrîd*'in kullanım alanının çok daha geniş olduğu ve "kısaltma" ortak anlamını taşıyan "ihtisar, intihab, telhis, tehzîb, intikâ, iktîfâ, ihtiyâr ve intizâ" gibi terimlerle de ilgisinin bulunduğu görülür (*DİA*, XXXI, 57). İbn Abdülberri'nin *Tecrîdü't-Temhîd*'i meydana getirirken yaptığı tasarrufları ihtisar kelimesiyle ifade etmesi ve ortaya çıkan yeni eserin aynı zamanda mülâhhas ve mühezzeb olduğunu söylemesi (s. 10, 259), İbnü'l-Harrât'ın *el-İhtîşâr ve't-tecrîd li's-Şaḥîḥayn mine't-tekrâr ve'l-esânîd*'i, Muhammed b. Abdürrezzâk el-Kazvîni'nin *et-Tecrîd fî telhîsi Şerhi's-Sünne'si* gibi eserlerin isimleri bu terimlerin mânâ itibarıyla birbirine yakınlığını göstermektedir. Muhtasar da bir eserin kısaltılmasının, mülâhhasa özetlenmesi ve yeniden ifade edilmesinin, mühezzebde gözden geçirilip düzenlenmesinin, muhtâr, müntekâ ve muntehab da muhtevadan seçmeler yapılmasının esas alındığı belirtirse de (*DİA*, XXXI, 57, 62) bir *tecrîd*'de bunların hepsiyle veya çoğuyla karşılaşmak mümkündür. Belli bir eser

üzerine yapıldığı takdirde muhtasarlarda esas hedefin muhtevanın özetlenmesi, *tecrîd*lerde ise muhteva özetinin yanında isnad gibi şekli unsurların da kısaltılması veya tamamen çıkarılması olduğu ileri sürülerek iki terim arasında fark bulunduğu söylenmekle birlikte Ahmed ez-Zebîdî'nin Buhârî'nin *el-Câmi'u's-şâḥîḥ*'i, Tâceddin Ebü'l-Fazl Muhammed b. Abdülmuhsin el-Kalaî ve Mirzâ Muhammed el-Kummî'nin Tirmizî'nin *el-Câmi'u's-şâḥîḥ*'i, Cemâleddin Muhammed b. Muhammed el-Hadramî'nin Sehâvî'nin *el-Makâşidü'l-ḥasene'sine dair yaptıkları tecrîdlerin aynı zamanda muhtasar adıyla anılması *tecrîd* ile muhtasarın çok defa eş anlamlı gibi kullanıldığını göstermektedir* (*el-Fihrisü's-şâmil*, I, 327-329; III, 1399-1400). Nasîrüddin et-Tûsî'nin üzerine çok sayıda şerh ve hâşiye yazılan *Tecrîdü'l-i'tikâd*'i gibi belli bir kitabın özeti olmayıp bir konunun veya bir ilmin temel meselelerinin veciz ibarelerle anlatılması maksadıyla kaleme alınmış *tecrîd*ler de vardır (hadis alanında bu anlamda yazılmış bazı muhtasarlar için bk. *DİA*, XXXI, 60). *Tecrîd* her zaman bir eserdeki isnad, tekrar, hâşiye vb.'nin hafzedilmesinden ibaret değildir. Bazan Zehebî'nin *Tecrîdü esmâ'i's-şâḥâbe'sinde Üsdü'l-ğâbe*'ye yaptığı gibi muhtevaya zenginlik katılabilmektedir. Bu tür *tecrîd*ler şerhleri andırır.

Tecrîd'in belli başlı faydaları arasında eserden zamanla eskiyen bilgileri çıkarmak, öğrencilerin temel meseleleri kolayca anlamasını sağlamak, isnadları çıkarmak suretiyle eserin hacmini küçültmek, ayrıntılarla uğraşırken vakit kaybedilmesini önlemek, eseri tekrarlardan arındırmak suretiyle sıkıcılığını gidermek ve okuma kolaylığı sağlamak, belli bir düzeye hitap eden eserleri herkese hitap eder hale getirmek gibi hususlar sayılabilir. Başka eserlere bir giriş hazırlamak gibi amaçlarla yapılan *tecrîd* asıl eser sahibinin maksadını, yöntemini, eseri oluştururken karşılaştığı güçlükleri anlamayı zorlaştırsa da ikinci derecede bilgilere yer vermemesinden dolayı daha kullanışlı kabul edilmiştir. Belli bir ilmin temel meselelerini muhtasar ibarelerle anlatmak için hazırlanan *tecrîd*leri anlamak oldukça güçtür. Müellifin kendi eserini *tecrîd* etmesi gibi bir âdet bulunmamakla birlikte İbn Abdülberri, kendisine ait *et-Temhîd limâ fi'l-Muvaḥḥatâ mine'l-me'ânî ve'l-esânîd* adıyla yaptığı *el-Muvaḥḥatâ* şerhini *Tecrîdü't-Temhîd limâ fi'l-Muvaḥḥatâ mine'l-me'ânî ve'l-esânîd* (*et-Tekâşî li-ḥadîsi'l-Muvaḥḥatâ ve şüyûhi'l-İmâm Mâlik*) ismiyle özetlemiştir.